

ВТОРИННА ПРЕДИКАЦІЯ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У статті обґрунтовано положення про те, що актуалізоване в мовленні речення є складною комбінацією первинних і вторинних предикативних зв'язків, з'ясовано засоби вираження вторинної предикації.

Сучасна лінгвістика, яка вбачає у реченні особливу синтаксичну одиницю із властивою їй багатоплановістю і багатоаспектністю, прагне створити типологію простого речення з урахуванням не лише його структурних, а й змістових рис, визначити місце простого ускладненого речення у граматичній системі мови.

Традиційно визначена *категорія ускладнення* пов'язана із синтаксичним явищем, яке учені узагальнюють у широкій назві – модифікація структури моделі граматично елементарного речення (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, Л.О. Кадомцева, І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, К.Ф. Шульжук та ін.). Термін "ускладнення" справді обіймає багато синтаксичних процесів, що можна звести в одне уявлення лише з погляду виходу речення за межі ядерної структури. Різні види ускладнення будови простого речення, за спостереженнями Л.О. Кадомцевої, функціонально й конститутивно відмінні [1: 63]. Саме тому диференціація синтаксичних процесів – редукції, компресії, транспозиції, модифікації, трансформації тощо – залишається актуальною проблемою мовознавчої науки. Аналіз ускладнених речень вимагає не тільки широкого ремаркування спостережуваних фактів, а й вивчення форми граматичного ускладнення. У цьому аспекті метою нашого дослідження є виявлення особливостей реалізації вторинної предикації у формально елементарних і неелементарних простих реченнях. Відповідно до мети розв'язано такі завдання: з'ясовано сутність явища предикації; охарактеризовано засоби вираження додаткової предикації у простому реченні.

Актуальність дослідження зумовлено тим, що комплекс явищ і понять, пов'язаний із предикацією, дотепер недостатньо з'ясований, хоч без цього, на нашу думку, неможливо зрозуміти природу речення як мовної одиниці. Найбільш важливі характеристики речення – здатність виражати окрему відносно закінчену думку, бути головним засобом її формування, репрезентації та повідомлення – пов'язані насамперед із *категорією предикації*, яка, проте, не має усталеного визначення у сучасному мовознавстві. Аналіз фактичного матеріалу уможливило виділення декількох напрямків у трактуванні лінгвістичної сутності цього важливого поняття.

1. *Предикація як основна складова мовленнєво-мисленнєвих процесів* (С.Д. Кацнельсон, Г.П. Мельников, О.О. Залевська та ін.).

Зокрема Г.П. Мельников вважає, що під предикацією треба розуміти будь-який мисленнєвий акт, тобто зміну структури свідомості, що здійснюється під впливом сприйнятих знаків. Послідовність мовних знаків, що викликає хоча б єдину предикацію, автор пропонує назвати повідомленням [2: 119]. Предикація як процес зміни, який забезпечує формування нового, вихідного знання у свідомості слухача, стосується не тільки породження висловлення, його структури, але й розшифрування повідомлення адресатом, вихідного знання, що актуалізується у свідомості одержувача інформації у комунікативному акті [2]. Перехід від старого знання до нового О.О. Залевська називає актуальною предикацією, основою для якої є позачасовий зв'язок предметів та ознак [3: 11]. Це зафіксоване в пам'яті знання про те, яким об'єктам відповідають ті чи інші ознаки і які ознаки належать тим чи іншим об'єктам. На нашу думку, встановлення зв'язку типу "нове-дане" можна назвати "теморематизацією". В.А. Курдюмов у праці "Предикація та природа комунікації" обґрунтовує предикацію як динамічну основу мовної діяльності й мовних процесів та інтерпретує її як засіб сприйняття й осягнення дійсності за допомогою мовних структур у межах системної парадигми: "предикація – динамічна багатовимірна структура мови – онтологічна (= екзистенційна) сутність ("природа") комунікації" [4].

В.І. Іванова пропонує розрізняти предикацію в мові та предикацію в мовленні [5: 140], відношення між якими є аналогічними до відношень інших мовних явищ і одиниць у системі мови й мовлення. Предикація в системі мови, що містить лише моделі для втілення конкретного предикаційного акту, – це "предикація взагалі", тобто потенційне відношення між носієм предикативної ознаки і предикативною ознакою. Предикативне відношення у реченні характеризується з огляду на можливості виразити значення істинності / неістинності (з урахуванням суспільної свідомості, "узагальненого мовця"). У мовленні предикаційний акт – це окремий мінімальний мисленнєвий акт, у якому конкретному носієві предикативної ознаки приписується предикативна ознака. Саме тому предикація у висловленні визначається поглядом мовця в межах даного дискурсу і пов'язана з повідомленням слухачеві стверджуваної мовцем характеристики предикованого предикуючим [5: 140-141].

2. *Предикація як лінгвістична ("долінгвістична" або семантична) сутність.*

Предикація у цьому аспекті або дорівнює пропозиції, глибинній структурі чи названій інакше іншій предзвуківій сутності, яка семантично відповідає елементарному реченню [6: 247, 248, 255], або трактується як акт створення пропозиції, тобто поєднання її компонентів – суб'єкта (аргумента) і предиката (подібна

операція в зарубіжних працях називається verbalizing або propositionalizing), або являє собою процес переходу від пропозиції до готового речення – висловлення [7: 393].

3. Предикація як відношення.

Українські учені розуміють предикацію насамперед як відношення між елементами речення (частіше за все між підметом і присудком), іноді це відношення іменується предикативністю. За О.О. Потебнею, суть предикативності якраз і полягає у вираженні дієсловом-присудком енергії суб'єкта, який створює свою ознаку [8, II: 91; 112]. "Традиційне визначення речення як закінченого виразу думки словами, – зазначається в "Курсі сучасної української літературної мови", – правильно акцентує єдність і закінченість акту мислення і акту повідомлення. В основі цього акту в типовому для сучасної стадії розвитку мови реченні лежить не пасивне сприймання явищ навколишнього світу (включаючи в це поняття і внутрішній стан мовця), а активне їх зв'язування, приписування одним із цих явищ певної ознаки в часі і в способі, живе поєднання одного поняття з іншим (**предикація**)" [9: 7]. Докладніше про предикацію в такому плані говорить Л.А. Булаховський: "В об'єднанні частин думки, яке характеризує головну пару (підмет і присудок), найважливішою є та її психологічна і логічна властивість, за якою вже здавна закріплено назву **предикації**. На відміну від словосполучень взагалі, що подаються в мовному акті як щось ніби готове, сказати б, усталене, таке, що, власне, не підлягає зважуванню відносно того, мало чи ні створитись відповідне об'єднання понять, – об'єднання присудка з його підметом сприймається як наслідок акту ствердження (або заперечення) певного зв'язку (пор., хоч би, різницю – "**високе дерево**" і "**дерево високе**", тобто "... є **високим**")" [10: 21]. У таке розуміння вносить деякі уточнення І.К. Кучеренко, розглядаючи думку, виражену реченням, у двох аспектах – як результат, матеріалізований у мовній одиниці (реченні), і як процес – акт мислення: "Предикативність речення полягає не в енергії суб'єкта, сприйманий через ознаку, виражену присудком, як створювану діяльність суб'єкта, а у вираженні активності пізнавального процесу людини, усвідомлюваної нами з характеру вияву думки, матеріалізовано в реченні" [11: 89].

Концептуально інше розуміння предикації подає О.А. Жаборюк, кваліфікуючи її як вужче, ніж предикативність, поняття. У плані історичного розвитку мислення предикативність є первісним, найзагальнішим усвідомленням людиною дійсності. Якщо предикативність притаманна людському мисленню як такому первісно, то предикація є "продуктом" його еволюції. Предикація – це вже концептуально-структуроване усвідомлення людиною навколишнього середовища, а точніше – усвідомлення своєї особи в ньому [12: 70].

Найбільш перспективним, на нашу думку, є дослідження пропозиції як відношення між елементами пропозиції. За концепцією І.Р. Вихованця, *предикація* – це семантико-синтаксична категорія речення, що стосується суб'єктно-предикатних відношень у їхньому абстрагованому від комунікативних категорій модальності, часу, особи й актуального членування речення вияві [13: 29]. Таким чином, вона відбиває акт творення семантично елементарного простого речення, що є знаком однієї ситуації. Учений розглядає предикацію у колі проблем, пов'язаних із дефініцією, кількістю й особливостями функціонування синтаксичних категорій як центральних понять синтаксису. Погоджуємося з думкою автора, що виникла потреба перекласифікації окремих категорій та (нерідко) їхнього термінологічного впорядкування.

Традиційно у простому реченні дослідники виділяють декілька видів предикації (праці І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, М.В. Мірченка, Н.В. Гуйванюк, Т.І. Лутак, Ю.Ф. Єщенко, Г.О. Золотової, Ю.С. Степанова, П.О. Леканта та ін.). Це насамперед так звана "*первинна*" предикація у двоскладних реченнях із дієсловом-присудком, вираженим особовою (вербумфінітною) формою, напр.: *Палають кораблі* (В. Мисик, 17: 372); *Насунула гроза. Вітри зірвались. Тьма* (В. Мисик, 17: 371). Саме предикація репрезентує структурний центр речення й одночасно його структурно-семантичний мінімум; інші компоненти структури речення поширюють, доповнюють, уточнюють висловлення. Крім первинної, існує ще й *вторинна предикація*, що виявляється у приписуванні предмету (або іншому об'єкту) певної ознаки. Вона не має самостійного модально-часового значення й ускладнює речення. Таким чином, компоненти із вторинною предикацією завжди семантично й граматично залежать від структур із первинною предикацією та існують на їх тлі: якби не було первинної предикації, то не виникала б і вторинна. Наявність вторинної предикації виокремлює асиметричні синтаксичні одиниці (прості ускладнені речення) і відрізняє речення синтаксично елементарне (монопредикативне) але семантично складне (поліпредикатне, поліпропозитивне) від речення синтаксично неелементарного (поліпредикативного) [14]. Вихідною для нашого розуміння ускладненого простого речення стала концепція І.Р. Вихованця, який розглядає його поряд із простими та складними реченнями як окрему синтаксичну форму, ускладнення якої, проте, має семантичний характер (інші погляди мають Г.О. Золотова, М.І. Черемісіна, Н.М. Сазонова, А.П. Загнітко та ін.).

У структурі простого ускладненого речення функціонує **вторинний предикат**, семантико-синтаксичні характеристики якого безпосередньо пов'язані з номінативними потенціями частин мови, з їх "нетотожністю на глибинному рівні" і "з різною референтною співвіднесеністю", закріпленою в тій чи іншій назві [15: 33]. Останнім часом учені дедалі частіше переходять від вивчення окремих частин мови в ономазіологічному аспекті до аналізу номінативних функцій окремих непередикативних словосполучень і предикативних конструкцій (**пропозиційна номінація**), встановлюючи діалектичний зв'язок між номінацією і предикацією. У цьому аспекті з'ясуємо засоби вираження вторинної предикації у простому двоскладному реченні, погоджуючись із думкою Л.О. Кадомцевої: "Поняття ускладнення у сучасному синтаксисі виступає в обсязі двох значень: с е м а н т и ч н о г о у с к л а д н е н н я структури речення включенням предикатних знаків

чи предикатних виразів; розширення синтаксичних моделей речення (всіма тими компонентами, що встановлюються за межами предикативного центру речення)" [1: 62]. Вторинну предикацію містять:

1) сурядні ряди присудків: *Великий дух – на людях розмінявся і здрібнів?* (П.Тичина, 17: 51); *Риба в ріках скидається, ходить під самим верхом* (В. Мисик, 17: 370);

2) пояснювально-уточнювальні звороти: *А в їх затоці, в мирному подолі, яблуневі сади цвітуть* (В. Свідзінський: 198); *Замість дощу, замість роси – каміння з неба...* (П.Тичина, 17: 44); *Ой у полі та стернистому, на старому Деревлянському, явори стоять* (Т. Осьмачка, 17: 235);

3) напівпредикативні конструкції: *Хіба таке життя, потворне і химерне, не зветься: краса?* (М. Рильський: 80); *Заповідано бути нам єретиками, синами дикої долі* (О. Слісаренко, 17: 123); *І людська творчість споруджує міт під саме небо, зорями розшисте* (М. Зеров, 17: 137); *напрявши гарусної пряжі, мереже кучеряві мажє вечірнім золотом гаптар* (М. Драй-Хмара, 17: 274); *Одплив буденний сказ, немов би шумний катер* (О. Влисько, 17: 381);

4) вокативні конструкції: *Брате мій, сестро, любі мої, вітер жене вас у дивні краї* (М.Драй-Хмара, 17: 279); *Вогні летючі, зринайте, сяйте, падійте на кручі, тремтять вгорі* (В. Мисик, 17: 369).

5) детермінантні поширювачі: *Уночі його вели на розстріл* (Є. Плужник, 17: 290); *При корені дерев вирує й пламеніє плескатих одблисків рябий калейдоскоп* (М. Бажан, 17: 326); *Під Івана Купала гарячі ночі тьма згусає в дібровах* (В. Мисик, 17: 369);

6) означальні, об'єктні або обставинні поширювачі інфінітивного типу: *А я приходжу прочитати їх казку* (В. Свідзінський, 17: 201); *Лише кончак дочку свою вродливу причарувати бранця намовля* (П. Филипович, 17: 217); *І діла дрібні я не виносив продавати на ринки* (Д. Фальківський, 17: 253).

7) члени речення, що виражені деварбативами: *Мені вчувається щоночі той шелест листя, шум сосон* (Д. Загуг: 111); *Чого ж твої очі в журбі* (В. Свідзінський, 17: 199); *Маячня повсякденна, шугання думок...* (М. Бажан, 17: 354).

8) означальні поширювачі: *Ти – як доць для спраглої землі* (М. Рильський, 17: 71); *І б'ється на квадратах площ людина й тінь її потворна* (М. Бажан, 17: 340).

9) обставинні поширювачі: *І по-блюзнірському піднялись в небеса стрільчасті вежі* (М. Бажан, 17: 329); *Гадюкою зривається дорога...* (В. Бобинський, 17: 261).

У наведених прикладах немає "жодної нотки, котра не звучала б якось по-своєму в природній гамі речення. Виходить, що предикативне значення кожного речення має своєрідність, що черпається із загальної скарбниці мови: кожного разу в тій скарбниці вибирається щось окреме, низка окремих у їх характерних поєднаннях значень і форм, на цій основі визрівають і новітні поєднання, оновлений зміст речень" [16: 9].

Отже, речення, у яких реалізується вторинна предикація є результатом процесів синтаксичної компресії та редукції, супроводжуваних замінами синтаксичних зв'язків між компонентами реченнєвої структури. Вона не має самостійного модабно-часового значення і, ускладнюючи речення, містить у собі широкі можливості інформативного насичення висловлення. Вивчення цих синтаксичних одиниць дасть змогу глибше пізнати своєрідність їх системної організації, з'ясувати особливості граматичної семантики, потенційні функціональні й стилістичні можливості в плані національної специфіки українського синтаксису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кадомцева Л.О. Українська мова: синтаксис простого речення. – К.: Вища шк., 1985. – 126 с.
2. Мельников Г.П. Сукупность предикации и способы ее языкового выражения // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С. 116-125.
3. Залевская А.А. Понимание текста. Психолингвистический подход. – Калинин: Изд-во КГУ, 1988.
4. Курдюмов В.А. Предикация и природа коммуникации: Дисс. ... докт. филол. наук. – М., 1999.
5. Иванова В.И. Предложение, высказывание: системно- функциональный аспект: Дисс. ... докт. филол. наук. – Тверь, 2001.
6. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
7. Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М.: Большая Рос. энциклоп., 1998. – 685 с.
8. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 3. – 536 с.; М.: Просвещение, 1968. – Т.3. – 551 с.; 1985. – Т.4. – Вып. 1. – 287 с.; Т.4. Вып. 2. – 406 с.
9. Курс сучасної української літературної мови: синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – Т.П. – 408 с.
10. Булаховський Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 11-43.
11. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вид. 2-ге, уточн. і доп. – Вінниця: Поділля, 2000, 2003. – 464 с.
12. Жаборюк О.А. Про мовний і логічний аспекти предикації // Мовознавство. – 2000. – №1. – С. 69-75.
13. Вихованець І.Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Укр. мова. – 2002. – № 2. – С. 25-31.
14. Кульбабська О.В. Типи предикації в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. – Вип. 7. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 81-84.
15. Кубрякова Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении. – М.: Наука, 1978. – 115 с.

16. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
17. Розстріляне відродження: Антологія. – 1917-1933: Поезія – проза – драма – есей / Упорядкув., передм., післямова Ю. Лавріненка. – К.: Смолоскип, 2004. – 992 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.04.2006 р.

Кульбабская Е.В. Вторичная предикация и средства ее выражения в простом предложении.

В статье обосновано положение о том, что предложение – это сложная комбинация первичных и вторичных предикативных связей, а также описаны средства выражения вторичной предикации.

Kulbabska O.V. Secondary predication and means of its expression in a simple sentence.

The paper deals with a sentence as a complex combinations of primary and secondary predicative relations as well as outlines the means of expressing the latter.

Syntactic nature of sentence displays in the complex of grammar meanings. That's why modern linguistics substantiates these sentences are complex connections